

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

**KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE
IN BENELUX**

BULLETIN No 43
AUGUSTUS 1971

Redacteurs } Dr. L. J. Vandewiele, Gent
Rédaction } Dr. D. A. Wittop Koning, Amsterdam

INHOUD - SOMMAIRE

Dr E. Grendel:	Knecht, Bediende, Assistent. Ontwikkelingsgeschiedenis van het farmaceutisch hulppersoneel . . .	1
Dr E. Grendel:	Hoe de indeling in de leerboeken over de receptuur voor onze assistenten tot stand kwam . . .	16
Dr E. Grendel:	Mixtura Anticholerica . . .	20
C. Knijff:	Hobby-ist verzamelt complete 19e eeuwse apotheek	23
Bijgebonden:		
Dr A. Guislain:	Les tarifs de médicaments en Belgique sous l'ancien régime	

Boekbesprekingen

Die Vorträge der Hauptversammlung der internationalen Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie in Athen 1967 (D. A. Wittop Koning) . .	25
W. H. Hein: Illustrierter Apotheker Kalender 1970 (D. A. Wittop Koning)	25

Berichten:

„Bezeten Bezit” in het Historisch Museum te Rotterdam (E. Grendel) . .	26
Farmaceutisch-historische veiling bij Lempertz in Keulen (D. A. Wittop Koning) . . .	28

KNECHT, BEDIENDE, ASSISTENT

ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS VAN HET FARMACEUTISCH HULPPERSONEEL

door E. GRENDEL*)

Aan het eind van de 14e eeuw bestelde het Grafelijk Hof in Gelderland voor zijn festijnen de pasteien en bonbons bij Meester J a n, Apotheker te Arnhem. Door de beruchte Middeleeuwse eetlust zal apotheker J a n bij de bereiding van deze lekkernijen wel genoodzaakt zijn geweest assistentie in te roepen, hetzij mannelijke hetzij vrouwelijke hulp. Wij weten het niet, maar aangezien de apotheker in die tijd ook de leverancier van wijnen was en op enkele middeleeuwse afbeeldingen van een apotheek een knechtje voorkomt, mogen wij aannemen, dat tot het eind van de 19e eeuw slechts sprake kan zijn van mannelijk hulppersoneel. Of dit leerlingen waren, die tot apotheker werden opgeleid, of hulpkrachten, die steeds knecht zouden blijven, ook hiervan is niets in de archieven te vinden.

De eisen die aan de hulpkrachten werden gesteld, waren in deze tijden uiterst gering. In de oudste verordening, die bekend is — die van Yperen, omstreeks 1300 — gold o.a. dat „de apotheker of zijn knecht moesten kunnen lezen.”

Bij het voortschrijden der wetenschappen worden deze eisen al gauw strenger en kennis van het Latijn wordt spoedig vereist. Dat zo'n knecht ook recepteerde ondervond apotheker R e y n i e r P a u, schepen der stad Gouda; immers „deze stierf door versuym van zijn winkelknecht, die hem eenich medicament, uyt een verkeerde pot genomen, bereyt hadde 't welc hij te laat gewaer wierde” (1547).

De reglementering van het beroep komt in de Gildentijd tot stand. De gildebrieven en verordeningen bepalen de richtlijnen. „Ende sal yder knecht (leerling of gesel) die aangenomen werdt, sich binnen den tyt van 13 dagen hebben te presenteren aan Deecken ende Hooftmans, ende aldaar betaelen ten behoeve van 't Gilde twee gulden aler hij zich in de bedieninghe van een winckel zal mogen

---

*) Apotheker te Gouda.

begeven aen welksen knecht de Deecken ende Hooftmans, den gildenbrief sullen hebben voor te lesen, omme te weten waarnaer te riguleren”.

Was het in de eerste plaats de bedoeling, dat deze leerlingen of knechten een opleiding tot apotheker kregen en als meesterknecht na een afgelegd examen een apotheek konden overnemen, anderzijds zal zeker een aantal het niet zo ver gebracht hebben maar steeds in dienst van de apotheker gebleven zijn.

De leerling aan het werk

Worden in de Napoleontische tijd de Gilden opgeheven en nemen de Commissies van Geneeskundig „toevoorzicht” hun bevoegdheden over, dan verandert er weinig. Iedere leerling of knecht moet bij zijn in diensttreding worden ingeschreven. Pas als in den lande pogingen worden ondernomen om tot een geheel nieuwe wettelijke regeling te komen voor de uitoefening der geneeskunst, artsensijbereidkunst en de handel in geneesmiddelen, worden in de wetsontwerpen van 1841, 1849 en 1857 artikelen opgenomen betrekking hebbende op leerlingen, bedienden of assistenten.

De wet van 1865

Na deze drie mislukte pogingen kwamen in 1865 eindelijk de nieuwe geneeskundige wetten tot stand. Volgens deze wetten waren in de apotheek vier verschillende personen werkzaam:

1e de apotheker; 2e de hulpapotheker; 3e de leerlingapotheker (deze waren alle drie geëxamineerd, beëdigd en bevoegd); 4e de ongeëxamineerde leerling.

De ongeëxamineerde leerling was dus gelijk aan onze tegenwoordige leerling-

assistent; de geëxamineerde en beëdigde leerling-apotheker zou men gelijk kunnen stellen met onze tegenwoordige assistent, met dien verstande dat eerstgenoemde meestal een verdere opleiding ontving. De bevoegdheid kon verkregen worden na een examen, af te nemen door een provinciale commissie, voorgezeten door de geneeskundige inspecteur, en bestaande uit twee leden-apothekers.

Zo werd bij ministerieel besluit het eerste examen in 1866 te Zwolle afgenomen. Er hadden zich 18 jongelieden aangemeld, waarvan er 14 opgekomen waren. Van deze kandidaten ontvingen er twaalf het diploma van leerling-apotheker, twee werden afgewezen.

Andere plaatsen waar examen werd afgenomen waren: 's-Hertogenbosch, Leeuwarden, Meppel, 's-Gravenhage, Breda, Middelburg etc. etc.

Intrede van de vrouw

In 1867 dringt de vrouwenemancipatie door tot in de farmacie. We lezen dan in de *Nieuwe Utrechtse Courant*:

„Met genoegen hebben wij vernomen, dat de minister bepaald heeft, dat ook vrouwen tot het examen van leerling-apotheker zullen worden toegelaten, terwijl aan haar dezelfde eischen zullen gedaan worden als aan de mannelijke examinandi.

Vele geneesheeren ten platte lande zullen hierdoor zeer gebaat worden, daar hunne vrouwen of dochters thans na een examen de diensten zullen kunnen doen, die de wet aan leerling-apothekers toestaat en die gerust ook aan vrouwen kunnen overgelaten worden. Deze voorslag onttrekt de meisjes ook niet aan de ware bestemming der vrouw „de huishouding”, want immers de recepten komen bij de geneesheer ten plattelande gewoonlijk slechts op bepaalde tijden, zodat er nog genoegzaam tijd voor huiselijke bezigheden overig blijft.”

Ook in de algemene vergadering van de N.M.P. van 1867 werd voor het eerst gesproken over vrouwelijke hulp in de apotheek; dit was op grond van de ministeriële beschikking van 1867 volgens welke ook vrouwen voortaan bevoegd waren tot uitoefening van een taak in de artsennijverheid en wel de receptuurkunde, na het afleggen van het leerling-apothekersexamen.

Het departement Utrecht had bezwaar en verzocht aan het hoofdbestuur aan de regering een adres te zenden, waarin intrekking van de beschikking van de minister werd gevraagd; en tevens om hiervan bericht te zenden aan de inspecteurs van het geneeskundig staats-toezicht en aan de Geneeskundige Raden, met het verzoek aan het adres adhaesie te willen verlenen.

Het Hoofdbestuur der Maatschappij wilde het rapport en het verzoek van het Departement Utrecht niet op de vergadering in discussie brengen, zodat het door het Departement werd teruggenomen. Later werd het als voorstel van dit Departement ingediend op de algemene vergadering, waarbij alleen Groningen de bezwaren van Utrecht bleek te delen (25-6-1868).

Een evolutie is niet tegen te houden en zo lezen we in een Handelsblad van 1868: „Assen 6 juli. Te Meppel is heden het examen van leerling-apotheker aangevangen. Er hebben zich twee en twintig kandidaten aangemeld. Heden werden acht onderzocht, waarvan zeven toegelaten werden. Daaronder kwam voor eene jonge juffrouw uit Friesland die tot de best onderwezene en bekwaamste der geëxamineerde behoorde. Zij is de eerste vrouw in ons land die een dergelijk examen ooit heeft gedaan. De jonge dame van welke we in ons vorig nummer melding maakten is volgens later bericht de nog jeugdige dochter van den geachten apotheker S. W. V i s s e r te Lemmer. Ook te 's-Gravenhage is door de commissie een vrouwelijke leerling-apotheker toegelaten, namelijk juffrouw T o b b e van Zaandijk.”

Onder de apothekers bleven natuurlijk tegenstanders van deze emancipatie: zelfs vijftien jaar later, in 1882, werd het nog nodig geoordeeld in een ingezonden stuk in het *Pharmaceutisch Weekblad* een lans te breken voor de vrouwelijke assistent:

„Reeds meermalen was er in dit blad sprake van vrouwelijke hulp in de apotheek. De heer H o o r n, apotheker te Amsterdam, ondersteunde deze adsistentie volgens eigen ondervinding, en zooals men hieruit kan vernemen, is Z.Ed. volkomen met deze hulp tevreden. Alle oordelen echter niet alzo. Er zijn er, die verklaren, dat dames in de apotheek hun een doorn in het oog zijn, dat het eene te sterke emancipatie is. Wij hopen, dat deze mening door den tijd zal verdwijnen; dat wij niettegenstaande onze zoogenaamde geëmancipeerde werkzaamheden het bewustzijn behouden „vrouw te zijn en te blijven”.

Dat onze hulp door velen niet geweigerd wordt, bewijst dat zoowel in groote als kleine plaatsen onze diensten gevraagd worden”.

Examen Apotheekbediende

Bij de wet van 25 december 1878 werden de geneeskundige wetten aan de veranderde omstandigheden aangepast en de examens van leerling-apotheker en hulp-apotheker afgeschaft en vervangen door het examen van apothekersbediende.

Als reden voor deze verandering vermeldt de Memorie van Toelichting op deze wet: „de tegenwoordige onderscheiding tusschen hulp-apotheker en leerling-apotheker steunt op geen goeden grond. De apotheker heeft een bediende noodig, die hem bijstaat en wien zeker vertrouwen geschonken kan worden. Daarom wordt het verkrijgen der bevoegdheid afhankelijk gesteld van een examen, dat echter van eenvoudige aard kan zijn.”

Een nadere omschrijving van hetgeen bij het examen als apothekersbediende moet worden gevorderd vinden wij in art. 13 van het K.B. van 12 februari 1879. Bij het examen moeten bewijzen worden geleverd:

- a. van met vrucht genoten behoorlijk lager onderwijs;
- b. van bedrevenheid in het verstaan van recepten, in het Latijn geschreven;

- c. van kennis der geneesmiddelen, voor zooveel noodig is voor de gewone receptuur; van het vroegere medicinaal gewicht van het Nederlandsche stelsel van maten en gewichten;
- d. van bekwaamheid in het gereedmaken van recepten.

De eerste examens volgens dit programma werden afgenomen te Utrecht en te Groningen.

Aangezien de beide commissies haar eisen even hoog wilden stellen werd aan de Minister „met bescheidenheid, maar met eenige aandrang” verzocht wel te willen omschrijven, wat voor deze kandidaten moest worden verstaan onder „met vrucht genoten behoorlijk lager onderwijs” en ook wat bedoeld werd met: „kennis der geneesmiddelen voor zooveel als noodig is voor de gewone receptuur”.

De Minister gaf dit verzoek door aan de Inspecteurs voor het Geneeskundig Staatstoezicht, die in hun verslag een nauwkeurige omschrijving gaven van „de kundigheden die bij het afleggen van het examen van apothekersbediende gevorderd moesten worden”.

Hoewel er nog wel enige bezwaren waren zou voorlopig geen verandering hierin plaatsvinden. Eerst in 1912 werden de verschillende examenkwesties uitvoerig behandeld en onder de aandacht van de Minister gebracht. Na ingewonnen advies van de centrale Gezondheidsraad alsmede van de N.M.P., waarvan een Commissie in overleg met de A.A.A.B.¹⁾ een vragenlijst samenstelde en een zeer uitvoerig onderzoek instelde omtrent het gehele assistenten-vraagstuk, was de algemene mening dat de eisen aan de algemene ontwikkeling van de kandidaten enigszins verhoogd moesten worden. Ook kwam de wenselijkheid tot uiting van een meer vast omlijnd examenprogramma en van een openbaar examen. Inderdaad werd bij K.B. van 11 maart 1914 het besluit van 1879 gewijzigd.

De examens moesten in het openbaar worden afgenomen, met uitzondering van het examen in de praktische receptuur, dat alleen kon worden bijgewoond met vergunning van de voorzitter der examencommissie. De vier universiteitssteden Utrecht, Groningen, Amsterdam en Leiden werden aangewezen als plaatsen waar de zittingen van de examencommissies moesten plaatsvinden. Deze vier commissies stelden voor 1915 in gemeenschappelijk overleg een examenprogramma vast, hetwelk in het *Pharmaceutisch Weekblad* werd gepubliceerd en tot op heden, op enkele kleine wijzigingen na, aangepast aan de tijdsomstandigheden, niet meer is gewijzigd.

Toegenomen vraag

Keren wij even terug naar de jaren omstreeks 1878 dan zien wij, dat het nauwkeurig vaststellen van de exameneisen in deze jaren samenvalt met een sterk toegenomen vraag naar farmaceutisch hulppersoneel, in het bijzonder in Amsterdam.

---

¹⁾ Algemene Bond van Apothekers-Bedienden.

Zo was bij de industrie-school voor vrouwelijke jeugd, opgericht door het Amsterdamse departement der Mij. „tot het nut van het algemeen” een afdeling gevormd waarmede deze inrichting zich ten doel stelde „het bekwamen tot het bij de wet gevorderde examen van leerling-apotheker”.

Ook het departement Amsterdam had hiervoor een commissie benoemd. Deze schreef o.a.:

„Wij achten het niet overbodig U hierbij mee te deelen, dat het voorstel van collega P o l a k betref de opleiding van jongelingen uit de mindere burgerklasse tot den stand van apothekers-bediende door tussenkomst van het Amsterdamse departement en de voorziening langs dezen weg in de steeds toenemende behoefte aan hulp in de apotheken.

De commissie stelt zich voor in contact met de besturen van verschillende weeshuizen te treden ter verkrijging van de bedoelde jongelingen voor plaatsing ter opleiding bij apothekers te Amsterdam woonachtig” (1869).

Samenwerking

De nieuwe wetten hadden de positie eerst van apothekers-leerling en daarna van apothekersbediende een wettelijk vastgesteld karakter gegeven en het lag in de lijn der ontwikkeling dat behoefte naar samenwerking werd gevoeld.

En zo hield de Amsterdamse Apothekers Assistenten Vereniging „Vooruitgang zij ons doel” haar eerste algemene vergadering in het lokaal „De Witte Zwanen” op den Nieuwendijk op 24 december 1874 ten ’s avonds 8 uur.

Dat samenwerking niet overbodig was, blijkt wel uit de diverse advertenties uit die tijd. Hieronder twee om een indruk te geven van het niveau van de beginnende leerling:

 Een fatsoenlijke, vlugge burgerjongen van 13 jaren, 2 jaren reeds met succes in eene Apotheek werkzaam, zoekt tegen genot van kost en inwoning, **PLAATSING** bij een patroon, genegen hem voor het Leerling-examen voor te bereiden.
Adres H., POSTKANTOOR te Texel.

KNECHT. — APOTHEEK.
In een Apotheek wordt een **KNECHT** gevraagd, tegen een salaris van f 10.— per week. Bekendheid met het vak is vereischten. — Bevoegdheid tot recepteren strekt tot aanbeveling.
Brieven, onder Letters Z. Z., bij den Uitgever D. B. CENTEN, te Amsterdam in te zenden.

Uit andere advertenties blijkt dat het vrouwelijk-hulppersoneel niet goed wist onder welke naam zij zich aan moest bieden: als meisje, juffrouw, jongedame, dame of vrouwelijke bediende.

Ook het mannelijk personeel had moeite met zijn benaming: Knecht, Receptarius, Recep- en Defectarius of apothekers-bediende.

Advertenties onder het motto „Bede om hulp”, waarin steun gevraagd werd voor de weduwe van een overleden Bediende of voor een in nood verkerende oud-

 Voor eene DAME bestaat in een der
Academiesteden gelegenheid tot op-
leiding voor het

Apothekers-Bediende-Examen.

Tevens is er gelegenheid voor kost en inwoning.
Adres Letters A. C., aan het Bureau van
dit Blad, te Amsterdam.

Eene jonge Dame,

geëxamineerd apothekers-bediende N. W.,
zoekt tegen vrij kost en inwoning, plaatsing.
Brieven franco No. 230, bij den Boekh.
G. C. VISSER, Veenestraat 42, 's Hage.

Eene Juffrouw P. G.,

gediplomeerd als Apothekers-Bediende, zag
zich gaarne geplaatst zonder salaris, om de
defectuur en het boekhouden grondig te
leeren.

Brieven franco, onder Lett. B., bij den
Boekhandelaar A. C. ROLFF, Utrechtsche-
straat 88 Amsterdam.

Bediende, kon men in die tijd meermalen in het Weekblad aantreffen. [„Hij laat eene weduwe met twee lieve kinderen na, die nu, van alle inkomsten beroofd, eene treurige toekomst te gemoet gaan”. — . . . is de 68-jarige man, na met het overgespaarde geld zijn leven zoo lang mogelijk gerekt te hebben — en welk een leven! — thans ten einde raad”].

Dergelijke advertenties vormden mede een stimulans voor verdere samenwerking, zodat in het *Pharmaceutisch Weekblad* een advertentie verscheen voor een vergadering tot oprichting van een algemeene Apothekers-assistenten bond voor Nederland op 18 september 1884 des namiddags in de bovenzaal van het koffiehuis „de Unie” te Rotterdam. „Aanwezig waren twee apothekers, D. T e e s e, als afgevaardigde van het weekblad voor Pharmacie en D. V o g e l z a n g, apotheker te Dordrecht en eenentwintig assistenten.

De vergadering ving aan omstreeks drie uren en duurde onafgebroken voort tot negen uur. De voorzitter, de heer E. A. v a n G o r p uit den Brielle opende de vergadering en verhaalde in korte trekken de geschiedenis van het ontstaan der vereniging naar aanleiding van een advertentie, voorkomende in het *Pharmaceutisch Weekblad*, „Bede om Hulp” en herinnerde eraan welken pijnlijken indruk dit op allen maakten. Hij sprak den wens uit dat zoiets niet meer moge voorkomen en

eindigde met eene opwekking tot collegiale samenwerking.

De algemeene geest op deze vergadering was hoogst aangenaam.

Een woord van waardering verdient hier ook gesproken te worden over Mej. E s t e r d e L e e u w, assistente te 's-Gravenhage. De eenige dame die ons samenzijn met H.Ed. gewaardeerde tegenwoordigheid vereerde en die bij hooge ingenomenheid met ons streven aan een mannelijke flinkheid in spreken een grote mate van vrouwelijke bescheidenheid paarde en zulk een gunstige indruk op ons maakte, dat we eenparig H.Ed. benoemde tot Eere-lid-beschermster.

Eveneens werd in deze vergadering den WelEd. Heer O p w y r d a met eenparige stemmen tot beschermheer benoemd.”

Tegel met voorstelling van een stampende apothekersleerling.

Pensioenfonds

Daarnaast was reeds in 1877 op initiatief van de apothekers R. J. O p w y r d a en P. J. v a n E l d i k T h i e m e een pensioenfonds voor apothekersassistenten opgericht met assistenten als leden en apothekers als begunstigers.

Hoewel regelmatig in het *Pharmaceutisch Weekblad* voor dit fonds reclame werd gemaakt en er steeds werd aangespoord om toe te treden, was de animo te gering om het fonds in stand te houden. De laatste uitkering in 1887 bedroeg aan 4 leden een pensioen van f 50,— per jaar.

Enquête

Tot het midden der 19e eeuw was een apotheek zonder hulppersoneel normaal. Slechts enkele grote apotheken hadden hoogstens één winkelknecht of bediende in dienst; dikwijls intern. Door de grote ontwikkeling der natuurwetenschappen aan het eind van deze eeuw verandert het karakter van de apotheken, met gevolg

een uitbreiding van hulpmachten. Eerst nog hoofdzakelijk intern, in het bijzonder als het vrouwelijke krachten betreft, later, wanneer de vraag naar geëxamineerde krachten steeds groter wordt, hoofdzakelijk externe assistenten.

Dan is de tijd aangebroken dat de N.M.P. het nodig oordeelt een opdracht te geven aan de commissie voor maatschappelijke belangen, om een enquête in te stellen omtrent verschillende sociale aangelegenheden betreffende het hulppersoneel (Groningen 18 juli 1900).

Hieruit blijkt dat de salarissen toen als volgt waren:
externe mannelijke assistenten van f 450,— tot f 1200,—
interne mannelijke assistenten van f 120,— tot f 550,—
externe vrouwelijke assistenten van f 100,— tot f 900,—
interne vrouwelijke assistenten van f 50,— tot f 525,—
terwijl de diensttijden uiteenliepen van 10 tot 14½ uur per dag.

Een conclusie uit deze cijfers te trekken is onmogelijk daar de diensttijden zeer verschillend zijn. Over het algemeen zijn de vrouwelijke assistenten meer intern, terwijl dit bij de mannelijke slechts zelden het geval is.

Resumerende meende de Commissie de volgende conclusiën te stellen:

1. de opname van het hulppersoneel in de arbeidswet is noch mogelijk;
2. het hulppersoneel en vooral het vrouwelijke, moet in de gelegenheid gesteld worden, desgewenscht, in de apotheek te kunnen zitten: het behoort jaarlijks over eenige vacantedagen te kunnen beschikken; den internen assistenten geven men, zooveel mogelijk, iederen dag de gelegenheid om minstens een uur van de buitenlucht te kunnen genieten;
3. het ligt op den weg der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie de pogingen, om eene pensioenverzekering van het hulppersoneel in het leven te roepen, krachtig te steunen en bij het tot standkomen daarvan, het patronaat op zich te nemen;
4. in het bestuur van dit fonds behooren zoowel patroons als assistenten zitting te hebben;
5. eene verzekering tegen ongelukken en invaliditeit is wel gewenscht, doch niet urgent.

Het laatste punt werd het eerst opgelost; hoewel in 1902 door de apothekers nog een poging in het werk werd gesteld om een collectieve ongevalsverzekering voor het farmaceutisch personeel af te sluiten, bleken de voorgestelde tarieven niet lager te zijn dan die van de Rijks-Verzekeringsbank zoodat bij de R.V.B. deze verzekering werd ondergebracht.

Voor punt drie en vier kwam een gedeeltelijke oplossing; ten tweede male werd een pensioenfonds voor farmaceutisch hulppersoneel opgericht, nu als „Vereniging voor Pensioenverzekering van het Pharmaceutisch Hulppersoneel” en wel op 1 januari 1903. De opzet was om door collectieve herverzekering bij een

levensverzekering Mij. belangrijk lagere premies te verkrijgen dan bij een individuele levensverzekering mogelijk was. Elk gestort bedrag werd direct op pensioen omverzekerd; daarnaast was er een donatiekas aan verbonden, in stand gehouden door bijdragen van donateurs.

Op de algemene vergadering van de A.A.B.B. in juni wekte de voorzitter in zijn openingsrede de leden krachtig op tot deelname aan dit pensioenfonds. Hij wees o.a. op „de morele verplichting van elk mens voor zichzelf te zorgen en zichzelf te verzekeren, opdat hij of zij op zijn oude dag niet meer afhankelijk behoeven te zijn van de goedheid des patroons; ook, dat zij dubbel verplicht zijn voor zichzelf te zorgen daar de financiële positie van menig apotheker er volstrekt niet op vooruit gaat, zoodat er na jaren wellicht vele patroons zullen zijn, die hun bedienden gaarne zouden pensioneren maar dat helaas niet kunnen”. Dit fonds heeft degelijk werk verricht zodat in een rapport over het jaar 1907/08 wordt opgemerkt:

„Het totaal bedrag der stortingen is dus reeds zeer belangrijk. Wanneer het bij de apothekers gewoonte wordt jaarlijks *f* 25,— voor elke(n) assistent(e) voor pensioen te storten, zal langzamerhand de betrekking van apothekersassistent er een zijn, waaraan een voldoende pensioen verbonden is, een pensioen, dat niet zooals bij gemeente- en rijksbetrekkingen verbeurd wordt, wanneer men van werkring verandert, doch dat het onvervreemdbaar eigendom der assistenten blijft.”

Naar aanleiding van een voorstel om bijdragen aan het donatiefonds voor de leden der N.M.P. verplicht te stellen werd in 1920 het gehele pensioenfonds onder mandaat van de N.M.P. geplaatst met als bestuur de Commissie van maatschappelijke belangen en vier leden-verzekerden. De bijdrage werd voor ieder lid der N.M.P. verplicht gesteld, en gesteld op *f* 26,— per jaar. In een circulaire, dat jaar verspreid, werd o.a. vermeld: „Nu door de Verzekeringswetten en het Toeslagfonds een pensioen van *f* 520,— tesamen gegeven wordt na 40-jarige dienst, verdient het Pensioenfonds voor het Pharmaceutisch Hulppersoneel, opgericht 28 Nov. 1902, Uwe bijzondere aandacht, opdat U voor den ouden dag kunt zorgen op een gemakkelijke wijze, die voordeliger en gemakkelijker is dan elke verzekering of spaarkas, die U persoonlijk afsluit”.

Het fonds bleef bedoeld als suppletie op de ouderdomsrente.

In 1952 bestond het pensioenfonds 50 jaar. Het aantal leden was helaas gering gebleven ondanks de propaganda die steeds voor toetreding gemaakt was. Met recht kon het bestuur toen constateren:

„dat zij, die toetraden, hiervan nooit spijt hebben gehad, maar dat velen op latere leeftijd moesten ondervinden dat zij een goede kans hebben voorbij laten gaan. Nu binnenkort een regeling voor iedere apothekersassistent te verwachten is, zal de vereniging toch nog reden van bestaan behouden en wel voor hen die vrijwillig hun pensioen willen verhogen.”

Inderdaad werd in 1957 opgericht de Stichting Algemeen Pensioenfonds voor Apothekers-Assistenten.

Door de K.N.M.P. en de drie assistentenorganisaties is tot de minister van sociale zaken en volksgezondheid het verzoek gericht deelneming in de pensioenregeling van deze stichting van oktober 1957 verplicht te stellen voor apothekersassistenten. Het verzoek werd ingewilligd en de wettelijke verplichtingen vastgesteld zoals die heden ten dage nog gelden.

Reproductie van het insigne van de 14e Assemblée Générale de la Fédération Internationale Pharmaceutique (Rome, 1951), vervaardigd naar een schilderij van Marco Melozzo da Forlì (1438 - 1494), „Il Pestapepe”.

ONTWIKKELING NA 1900

Reeds stipten wij aan dat het karakter van de apotheker in de laatste decennia van de 19e eeuw aan het veranderen was.

Aan de geneeskundige wetten van 1865 en 1878 had men zich aangepast, en deze wetten hadden zeer zeker stabiliserend gewerkt zowel voor de maatschappelijke positie van de apothekers, als voor die van het hulppersoneel; maar daartegenover stond, dat in deze jaren de economische positie van de apotheker een dalende lijn vertoonde. Reeds in 1888 hadden de departementen van de N.M.P. Amsterdam en Rotterdam op de algemene vergadering een voorstel ingediend om een commissie te benoemen met de opdracht na te gaan in hoeverre het mogelijk was verbetering te brengen in de gedrukte toestand waarin de Nederlandse farmacie verkeerde.

De nieuwe eeuw bracht geen verbetering; enerzijds door het steeds groter aantal specialités, geheim- en kwakzalversmiddelen die ook buiten de apotheek verkocht

werden, anderzijds door de algemene malaise en door het afnemen van de leverantie van geneesmiddelen aan apotheekhoudende geneeskundigen.

Moeilijke jaren volgden, omdat door de slechte financiële toestand de ontwikkeling van de sociale evolutie telkens geremd werd. In deze jaren zien wij dan ook dat de apothekers de voorkeur gaan geven aan de goedkopere vrouwelijke assistenten, waardoor vele apothekersbedienden hun dienstbetrekking in de apotheek verlaten om zich zelfstandig als drogist te vestigen.

Het spreekt vanzelf dat op de algemene vergaderingen van de A.A.B.B. deze problemen ook aan de orde kwamen. Zo werd op de vergadering van 20 april 1902, waarbij ook het bestuur van de Vrouwelijke Apothekers-Bediende Bond, die een jaar tevoren in Utrecht was opgericht en reeds 120 leden telde, was geïnviteerd, besloten een schrijven te zenden aan de N.M.P. met de volgende wensen:

- 1: sluiting der apotheken in gemeenten beneden de 100.000 inwoners om 9 uur 's avonds; voor gemeenten boven de 100.000 inwoners om 10 uur;
- 2: veertien dagen verlof per jaar;
- 3: twee vrije avonden per week en een vrije zondag om de veertien dagen;
- 4: het zenden van een adres aan Zijne Ex. den Minister van Binnenlandsche Zaken tot wijziging van het wetsartikel, waardoor het sluiten der apotheek op zondag onmogelijk was.

Op deze vergadering vroeg Mej. Z w e e r s in naam van de Vrouwelijke Apothekers-Bediende Bond het woord om mede te delen dat genoemde Bond zich wenste aan te sluiten bij het A.A.B.B. Met algemene stemmen werd tot toelating besloten. Het bestuur werd daarna aangevuld met Mej. Z w e e r s en Mej. H. D r i j f - h o u t.

Zondagsrust

Nadat de Commissie van Maatschappelijke Belangen van de N.M.P., als gevolg van een onderzoek op welke wijze de zondagsrust in de apotheken in de verschillende landen in Europa geregeld was, in haar rapport geconstateerd had, dat invoering van gedeeltelijke zondagsrust mogelijk was, besloot ook de N.M.P. zich tot de regering te wenden om een wetswijziging te verkrijgen welke zondagsrust mogelijk zou maken (1903).

Dit beruchte art. 3 van de wet van 1865 luidt nl.: „Hij (d.i. de apotheker) oefent zijn beroep niet anders uit dan in een uitsluitend daartoe bestemd, bij dag steeds toegankelijk, gedeelte van een huis, dat ook des nachts door hem of door een hulp-apotheker bewoond is”.

Wel heeft men in tal van apotheken geprobeerd tot een gedeeltelijke zondagssluiting te komen, en op allerlei manieren getracht dit artikel te ontduiken door er een bepaalde strekking aan te geven; maar aangezien door de farmaceutische inspecteurs bij een dergelijke sluiting procesverbaal werd opgemaakt, moest op de uiteindelijke uitspraak van de Hoge Raad gewacht worden om, toen dit afwijzend uitviel, met de

meeste kracht zowel van de kant van de N.M.P. als van de A.A.B.B. en de pers dit wetsartikel gewijzigd te krijgen.

In april kwam de afwijzende uitspraak van de Hoge Raad; in 1913 werd eindelijk de wetswijziging van kracht, waarbij de zondagssluiting van de apotheker wettelijk geregeld werd, waarna zeer spoedig in de meeste steden de vrije zondag werd ingevoerd. Op deze eerste schreden van het pad naar een redelijke werktijdsverdeling volgden spoedig andere.

Collectieve arbeidsovereenkomst?

Reeds in 1908 werd het hoofdbestuur van de A.A.B.B. gemachtigd tot het ontwerpen van een collectieve arbeidsovereenkomst met de N.M.P. De eerste stap tot samenwerking tussen werknemers en werkgevers. Hoewel de eerste poging geen resultaat had, en evenmin de volgende in 1911, trad de A.A.B.B. zelfbewuster*) op, zodat men in het *Pharmaceutisch Weekblad* van 1913 (pag. 236) met enige verontwaardiging sprak over gestelde eisen. Wij lezen daar o.a.: Men vestigt onze aandacht op het volgende: De A.A.B.B. stelt zich ten doel de stoffelijke en geestelijke belangen zijner leden te behartigen door zooveel mogelijk de aaneensluiting der Apothekers-Adsisenten te bevorderen, indien noodig door aaneensluiting bij andere vakorganisaties en te streven naar de volgende eischen; de voornaamste waren:

Invoering van een maximum arbeidsduur van 60 uur per week, vergoeding voor overwerk en de uren tusschen 10 uur 's avonds en 7 uur 's morgens met 30 pct. verhoging.

Het jaarsalaris bedraagt de eerste twee jaren na het examen f 700,— en daarna f 800,— als minimum, of wel een uurloon van minstens 25 cent; terwijl voor kost en inwoning niet meer dan f 350,— berekend mag worden. Gelijke salariering van mannen en vrouwen bij gelijken arbeid.

Een volkomen vrijen rustdag per week; zooveel mogelijk op Zondag vallende en eene vacantie van minstens 14 dagen per jaar.

Sluiting der apotheken om 9 uur 's avonds en gedeeltelijke Zondagssluiting. Staatspensioneering.

Het verbaast ons dan ook geenszins dat de politiek af en toe om de hoek komt kijken.

Reeds in 1905 werd het in de A.A.B.B. wenselijk geacht zich aan te sluiten bij het Ned. Verbond van Vakverenigingen, maar na een gehouden referendum werd dit voorstel afgewezen, hetgeen zich in 1909 herhaalde. In 1911 gingen stemmen op om zich aan te sluiten bij het op te richten Neutrale Vakverbond, terwijl een motie werd aangenomen om zich van actieve politiek te onthouden. De eerste wereldoorlog

---

*) De eerste C.A.O. werd pas afgesloten in 1964, hoewel direct na de oorlog 1940 - 1945 door de Rijksbemiddelaars bindende loonregelingen werden vastgesteld.

werkte als katalysator op de sociale emancipatie en democratisering van het leven, zodat als logisch gevolg de algemene politieke situatie in ons land wel degelijk een rol ging spelen bij de houding van het personeel. Evenzo lag het in de lijn der ontwikkeling dat in 1918 de r.k. apothekers-assistenten bond „St. Lucas” werd opgericht en in aansluiting hierop in December 1919 de Christelijke Apothekers-Assistenten Bond*).

De 8-urige werkdag komt in zicht

In 1913 was de eis van de assistentenbonden nog een arbeidsduur van 60 uur per week; slechts 5 jaar later legde de minister-president in de kamer de volgende verklaring af:

„In overeenstemming met de van verschillende zijden in de kamer uitgesproken wens is de regering voornemens zo spoedig mogelijk een wettelijke regeling van de arbeidsduur in fabrieken en werkplaatsen voor te stellen op de basis van de acht-urige werkdag of vijfenveertigurige werkweek. Hierin ligt dus besloten een verbod van zondagsarbeid en de instelling van de vrije zaterdagmiddag, beiden voor zover maar enigszins mogelijk”.

Een reden voor de assistentenbonden om in hun programma op te nemen „een wettelijke sluiting der apotheken van zaterdagavond 8 uur tot maandagochtend 8 uur; de overige dagen van 8 uur ’s avonds tot 8 uur ’s morgens. Met dien verstande dat een deel der apotheken voor de zondag en nachtdienst aangewezen is”.

Van apothekerszijde schreef men over deze eis: „hier gaan de assistentenbonden een eis stellen die wel nooit ingewilligd zal kunnen worden. Wij stellen ons voor, dat het ook hun belang niet is, daar bij de beperking van de arbeidsduur voor den enkeling, het belang van allen meebrengt dat het aantal werkuren zo groot mogelijk zij”.

Het zou anders lopen; reeds in 1918 werd in enkele apotheken de 8-urige werkdag ingevoerd, zondag-, avond- en nachtsluiting volgden in 1919 in nagenoeg alle steden en door de arbeidswet van minister A l b e r s e werd de 8-urige werkdag in 1920 van kracht. In deze tijd stonden ook nog andere sociale wetten op stapel, een invaliditeitswet, een ziekte wet en een ongevallenwet, zodat voor de assistentenbonden redenen te over waren om hierover hun mening openbaar te maken en met hun werkgevers hierover overleg te plegen.

Zo werd in maart 1920 te Amsterdam door de A.A.B.B. een „openbare” vergadering gehouden waarbij vertegenwoordigers van de drie bonden en van de apothekersorganisaties aanwezig waren, waarin de werktijden en de salarissen onder de loupe werden genomen. Want hoewel met het hoofdbestuur der N.M.P. overeenstemming was bereikt over een leidraad der salarissen (minimum salaris van f 1200,— per jaar met jaarlijkse verhogingen tot een minimum van f 2450,—)

---

*) Waarschijnlijk is deze bond in de oorlogsjaren opgeheven want in mei 1948 werd de thans bestaande Nederlandse Christelijke vereniging voor apothekers-assistenten opgericht.

werd dit niet algemeen ingevoerd. Het was voor velen moeilijk zich in korte tijd aan deze diepgaande veranderingen in het maatschappelijke bestel aan te passen.

Bovendien ging het ons land economisch niet meer voor de wind, want in de zomer van 1920 kondigden zich de eerste tekenen van een economische depressie aan, die in de volgende jaren sterk zou toenemen en tot een grote werkloosheid zou leiden. Twee jaar later werd de 45-urige werkweek weer veranderd in een 48-urige, en voor de farmacie brak een nieuw probleem aan: „een teveel aan assistenten”.

Het normale gevolg van de economische teruggang in deze jaren waren tal van moeilijkheden over de salarissen, al werd in moeizame onderhandelingen met de N.M.P. om de 3 jaar een nieuwe leidraad vastgelegd. In 1932 was het beginsalaris reeds teruggelopen tot f960,—.

Desalniettemin maakte de sociale evolutie, hoewel in veel langzamer tempo, langzame vorderingen en als gevolg hiervan werd vlg. Besluit van 17 Nov. 1932 bepaald dat op 1 Febr. 1933 het werktijdenbesluit voor Apothekers overeenkomstig de arbeidswet van 1919 in werking zou treden.

Redenen te over om het bestaansrecht van de bonden in deze jaren volkomen te rechtvaardigen.

„Tempora Mutantur”; na de wereldoorlog van '40-'45 werd een nieuw tijdsbeeld ingeluid. De geleide economie deed haar intrede. De uiteindelijke beslissing over salarissen en werktijden ligt bij de regering, die gebruik maakt van de adviezen van de ingestelde Sociaal-Economische Raad en van die van de Rijksbemiddelaars, zodat voor de werkgevers en werknemers slechts een adviserende taak overblijft.

Nadien hebben zich geleidelijk aan veranderingen voorgedaan op het steeds ingewikkelder wordend terrein van de na-oorlogse loonpolitiek. Daarmee belanden wij echter in het „heden van de historie”, hetwelk wij menen niet meer in onze historische beschouwingen te moeten betrekken. Wel mogen wij vaststellen, dat ook thans de maatschappelijke ontwikkeling niet op een dood punt is gekomen . . .

[Met toestemming en iets bekort overgenomen uit „De Apothekers-assistente in Nederland”, gedenkboek in slechts 1500 exemplaren uitgegeven door „St. Lucas”, bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan; september 1968.]

Aide-préparateur, Assistant.

La loi de 1865 reconnaissait des aide-pharmaciens et des élèves en pharmacie. Le premier examen a eu lieu à Zwolle en 1866, et en 1867 des étudiants féminins ont été également admis à cet examen d'élève en pharmacie, dont la première réussit en 1868.

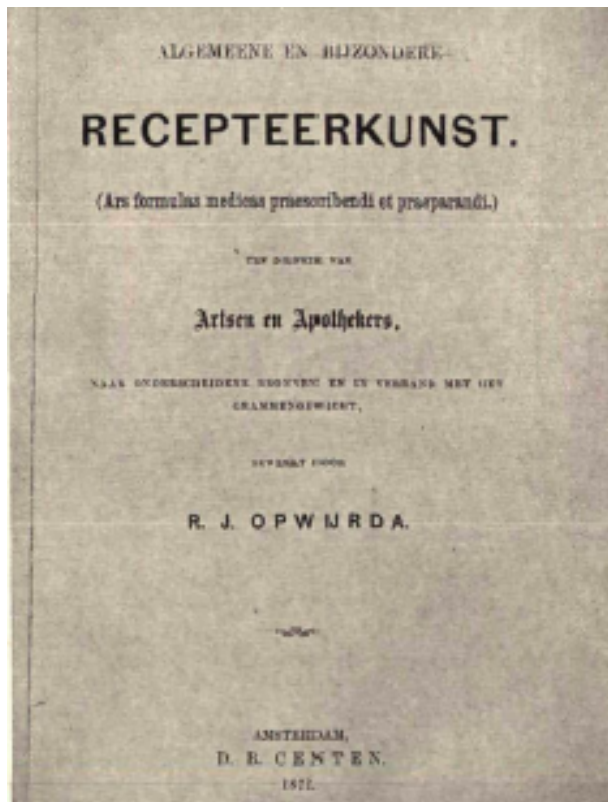
Les élèves en pharmacie et les aide-pharmaciens ont été remplacé par les assistants en pharmacie, par les lois sur l'art de guérir de 1878, et en 1874 fut crée la première association des assistants en pharmacie.

HOE DE INDELING IN DE LEERBOEKEN OVER DE RECEPTUUR VOOR ONZE ASSISTENTEN TOT STAND KWAM

door E. GRENDEL

Nu de laatste tijd opnieuw pogingen worden aangewend om zowel de opleiding van onze toekomstige assistenten als de daarna te stellen eisen van het diploma aan de moderne tijd aan te passen, is het wel eens interessant in het kort na te gaan door wie en op welke wijze deze opleiding van het belangrijkste onderdeel, nl. van de receptuur, tot stand is gekomen.

In vergelijking met de nu gebruikte leerboeken blijkt dat de indeling der stof nog steeds in grote lijnen overeenkomt met de indeling zoals deze in een boekje uit 1871, van de apotheker R. J. OPWIJRDA, is opgesteld. Dit boekje: „Algemeene en bijzondere Recepteerkunst (Ars formulas medicas praescribendi et praeparandi.) ten dienste van Artsen en Apothekers, bewerkt door R. J. OPWIJRDA” begint met de volgende inleiding:

„In de Verslagen der examen-commissiën tot het verleenen der bevoegdheid van arts, apotheker, hulp-apotheker en leerling-apotheker, wordt telkens geklaagd, dat vele kandidaten te kort schieten in de kennis der rationele receptuur, ja, dat dit gedeelte bij de grooten omvang der overige studiën bijna geheel op den achtergrond schijnt te worden geschoven. Deze zeker betreurenswaardigē uitspraken deden reeds voor eenigen tijd het plan bij mij opkomen, om aan dit onderwerp een bijzondere behandeling te wijden, waaruit zijne betekenis en belangrijkheid voor de betrokken personen duidelijk zouden te voorschijn treden”.

Apotheker R. J. OPWIJRD (1823 - 1891) heeft aan de ontwikkeling in de verschillende takken van de Nederlandse farmacie zeer veel bijgedragen. Redacteur vanaf de oprichting van het *Pharmaceutisch Weekblad* (1864), voorzitter van het Departement Gelderland vanaf de oprichting (1884), Hoofdbestuurslid, leraar in de scheikunde aan een h.b.s., lid van een examencommissie etc.

Zijn leerboekje beslaat 140 bladzijden met slechts één tekening, die van een „doelmatig” pleisterraam.

Eerst een overzicht over de „algemeene recepteerkunde” omvattende onder andere: benaming, maten en gewichten, het recept, dosis en gebruiksaanwijzingen, afleveren der artsenijen, niet-bijeenpassende middelen.

Daarna de „bijzondere recepteerkunst” met de omschrijving der meest gebruikelijke artsenijvormen (boekje pag. 141):

Mixtuur (Mixture)
Schudmixtuur (Mixture media)
Liksap, Looch (Linctus)
Afkooksel (Decoctum)
Aftreksel (Infusum)
Geneesmiddelen voor decoctum of infusum
Decocto-infusum
Gereedmaken van decocta en infusa
Emulsies (Emulsiones)
Oplossing (Solutio)
Saturatie (Saturatio)
Kruidensappen (Succi plantarum)
Wei (Serum lactis)
Droppels (Guttae)
Likpot (Electuarium, Cataplasma, Sinapismus)
Gelei (Gelatina)
Pillen (Pilulae)
Capsules (Capsulae gelatinosae)
Koekjes, Pastieljes enz. (Trochisci, Pastilli etc.)
Poeder (Pulvis)
Theekruiden (Species ad decoctum seu infusum)
Bading, Fomentatie (Fomentum)

Insputting (Injectio)
 Oogwater (Collyrium)
 Waschwater (Lotio)
 Mondspoeling (Collutorium)
 Gorgeldrank (Gargarisma)
 Lavement (Clysma)
 Penseelvocht (Linctus Oris)
 Verschil tussen smeersel, zalf, pleister, bougies en zetpillen
 Smeersel (Linimentum)
 Zalf (Unguentum)
 Pleister (Emplastrum)
 Bougies (Cereoli)
 Zetpillen, Kaarsjes (Suppositoria, Candellae)
 Spongia praeparata en cerata.

Tot slot een overzicht van de meest gangbare artseneijmiddelen met betrekking tot vorm en gebruikelijke dosis, met voorbeelden hierover in de vorm van uitgewerkte recepten. In die tijd uitermate belangrijk, omdat de toen geldende Pharmacopoea Ed. II voor de artseneijen nog geen maximale dosis aangaf. Hoewel dit onderdeel in de zesde druk (1906) niet meer is opgenomen, zou het in een moderne vorm gegoten heden ten dage bij de opleiding zeer nuttig kunnen zijn.

Dat dit boekje voldeed, blijkt uit het feit dat vier drukken door OPWIJRDA zelf konden worden verzorgd, en dat na zijn dood in 1891 op verzoek van de uitgever (D. B. Centen) de vijfde druk door L. VAN ITALLIE, apotheker te Rotterdam, verzorgd en aangepast werd aan de Ned. Pharm. Ed. III; ook werd als nieuw hoofdstuk toegevoegd „Sterilisaties en gecompriëerde tabletten”.

L. VAN ITALLIE, op dat tijdstip „leeraar aan de Rijks veeartsenij school”, verzorgde ook de volgende drukken en zo werd in 1906 de zevende druk aangepast aan Pharm. Ed. IV, terwijl de twaalfde druk in 1935 bewerkt werd door Prof. Dr. L. VAN ITALLIE en Dr. T. POTJEWIJD.

De grote lijnen in de indeling dezer stof zijn steeds dezelfde gebleven.

De waardering over dit boekje werd het beste uitgedrukt in de recensie in het Bijvoegsel tot het *Pharm. Weekblad* van 19 September 1896 No. 21 over de zesde druk, die aldus begon:

„Den zesden druk te kunnen aankondigen van een werkje, dat, toen indertijd (1871) de eerste druk verscheen, een baanbreker was op een nieuw gebied, is alleen reeds daarom een genoegen, wijl die vernieuwde drukken wijzen op een voortdurend gebruik en steeds opnieuw constateeren dat Opwjrda door het schrijven van dit werkje ons vak een blijvenden dienst bewees.”

In 1895, 24 jaar na de eerste druk van OPWIJRDA's leerboek, kwam een concurrent aan de markt: „Handleiding bij het onderwijs in Receptuur”, door M. J. SCHRÖDER, apotheker te Groningen. Een leerboek met een geheel andere indeling

en opvatting over de receptuur; op vele punten, zoals onder andere de bereiding van galenische preparaten, veel uitvoeriger.

Prof. STOEDER was in zijn recensie in het *Pharm. Weekblad* (31e jaargang No. 38) niet bepaald enthousiast over „de verdeeling van het leervak op volstrekt ongekende wijze”, en om zijn kritiek enigszins milder te maken beëindigde hij zijn recensie aldus: „De schrijver heeft, blijkens zijne voorrede, vooral de bedoeling gehad om eene handleiding uit te geven bij zijne lessen, en ik acht het zeer wel mogelijk, dat dit boek in dien zin, door splitsing, aanvulling en toelichting zijnerzijds, het eigenlijke leervak tot zijn recht kan doen komen.”

Desalniettemin verscheen van dit werk na 2 jaar al een tweede druk. Nu was de kritiek van A. J. WIJNNE te Middelburg in zijn recensie (Bijvoegsel tot het *Pharm. Weekblad* van 26 December 1896 No. 35) nog meer afwijzend. „Wij nu kunnen ons niet vereenigen met de opvatting die de Heer Schröder heeft van „Receptuur”. Zijn boek toch geeft ons meer dan een handleiding voor Receptuur, n.l. een handleiding voor de bereiding van Geneesmiddelen tevens”; en hij eindigt zijn recensie aldus: „Wij betreuren het daarom, dat de schr. zijn rijk materiaal niet op practische wijze aan het doel heeft trachten te doen beantwoorden en meenen hem meer succes te kunnen voorspellen indien hij later mocht kunnen besluiten de werkelijke receptuur op eenvoudiger, beknopter wijze te behandelen, en daarvan afgescheiden de pharmaceutische techniek, waarvan wellicht een goed leerboek zou kunnen ontstaan uit de nu, in dit werk verspreide, vele gegevens.”

Deze raad werd in de volgende druk niet in de wind geslagen; de indeling zoals OPWIJRDA die voorstond werd nagevolgd. Het bleef echter op vele punten uitvoeriger.

De vierde druk in 1913 werd, door het overlijden van SCHRÖDER in 1911, geheel opnieuw bewerkt en op de hoogte van zijn tijd gebracht door Prof. P. VAN DER WIELEN. Ook dit boek beleefde nog vele drukken en bleef tot en met de laatste wereldoorlog het standaardwerk voor de receptuur voor de aanstaande apothekers; het werk van OPWIJRDA, het leerboek voor aanstaande assistenten.

[Voor vele apothekersassistenten was overigens ook het boek van Schröder het leerboek bij uitstek. — Red.]

L'origine de la classification des manuels sur l'Art de prescrire.

La classification en général suit encore le livre de Opwyrd de 1871.

En 1895 parût en plus le manuel de M. J. Schröder, qui donnait une classification plus adaptée.

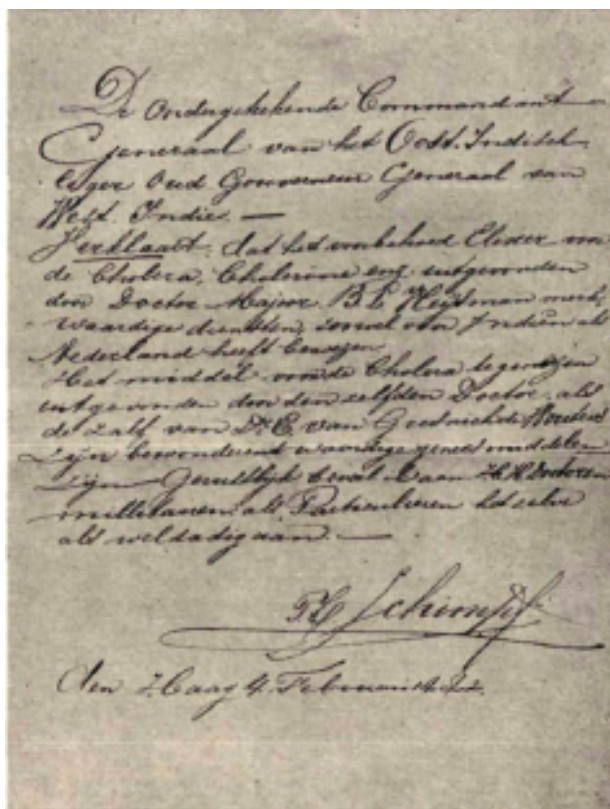
MIXTURA ANTICHOLERICA

door E. GRENDEL

In het artikel over Dr. BLEEKER en zijn Potio Bleekeri in het *Pharm. Weekblad* van 1966, blz. 664, heb ik vermeld hoe door Dr. BLEEKER zijn Mixtura anticholerica in Nederland werd ingevoerd en populair gemaakt; hoewel deze mixtuur niet door hem was uitgevonden, daar een dergelijke cholera-mixtuur in Oost-Indië reeds jarenlang in gebruik was.

Uit de nalatenschap van Prof. P. VAN DER WIELEN kwamen enige documenten te voorschijn, die dit bevestigden en zelfs de naam van de uitvinder openbaarden.

Eén document omvatte een mededeling van de „Commandant Generaal van

het Oost-Indisch leger, Oud Gouverneur Generaal van West-Indië”, waarin deze verklaart „dat het voorbehoed Elixer voor de Cholera, Cholerine enz. uitgevonden door Doctor Majoor B. L. Vleysman merkwaardige diensten, zoowel voor Indiën als Nederland heeft bewezen”.

Volgens de staat van dienst, eveneens aanwezig bij deze documenten en opge-

to. Pandaya of 18 Sept 1894

Sept. 1844
Wm. B. Rogers
Am. 112

De onvergetelkenne verklaart volgaans
dat het voorbaat middel voor de Aziatische
Cholera, typhus en Russische Koorts
een uitmuntend en eëzig Dixer is —
tot heden, is hem geen schoone Chemische
preparaat aangeboden. —

Amsterdams

den 16 April 1869

Dr. A. F. Kelly

maakt overeenkomstig de bij de Departement van Marine berustende register, was BERNARDUS LODEWIJK VLEYSMAN in 1817 aangesteld als „Chirurgijn 3^e Klasse's op het wachtschip Zeeland en eindigde hij zijn militaire loopbaan als „Chirurgijn Majoor 2^e rang" in december 1830 op het fregat Javaan.

Volgens de gewoonte in de vorige eeuw werden recepten van dergelijke „geheimmiddelen" als waardevolle papieren doorgegeven of verhandeld en zo bevatte een ander document een verklaring van Majoor VLEYSMAN, het door hem uitgevonden „Genees en Voorbehoedmiddel der (Cholera Asiatica) en (Febris Typhoide) geheel en al afgestaan te hebben aan mejufvrouw E. B. van Gresnich de Wouters". (De zalf van Dr. E. VAN GRESNICH DE WOUTERS wordt in het eerstgenoemde document eveneens als een bewonderenswaardig geneesmiddel aanbevolen).

Bij dergelijke handelingen waren certificaten over de uitstekende werking van deze middelen van grote waarde. Bij de documenten waren twee dergelijke certificaten aanwezig, één van Dr. C. A. F. BILLY, Amsterdam 1869, en één van W. J. KUIJPERS, interprète de Société Cook & Co, Londen 1892.

Mixtura Anticholerica.

Suite à ses articles sur le Dr. Bleeker et sa Potion Bleekeri, l'écrivain confirme son impression que la mixtura anticholerica n'était pas une invention de Bleeker, mais nous venait des Indes Orientales, où elle a été inventée par le docteur Major B. L. Vleysman.

HOBBY-IST VERZAMELDE COMPLETE 19e-EEUWSE APOTHEEK

Het hoofd van de afdeling monumenten van het stedenbouwkundig bureau „Stad en Landschap van Zuid-Holland”, de heer M. VAN HOOGSTATEN, heeft in de loop van ongeveer 20 jaren in zijn vrije tijd met eindeloos geduld en ontembare

seurzin een heel bijzondere verzameling op het gebied van de farmacie bijeengebracht. Hieruit is een vrijwel complete apotheek uit het begin van de 19e eeuw samengesteld, die het Historisch Museum te Rotterdam zich thans heeft verworven. Daar die periode bij de verzamelaars in vele opzichten vaak geringe belangstelling geniet, waardoor er ook weinig hiervan gecollecteerd is, heeft de heer VAN HOOGSTATEN zijn aandacht juist op het begin van de 19e eeuw gericht, omdat ook die tijd toch echt wel vele waardevolle en kunstzinnige dingen heeft voortgebracht.

Het is de bedoeling dat deze „Van Hoogstraten-apotheek” in 1971 — maar het kan ook iets later worden — zal worden geëxposeerd in het thans gerestaureerd wordende raadhuis van voormalig Delfshaven. Het ideaal van de heer VAN HOOGSTATEN is echter, dat de apotheek uiteindelijk een eigen en blijvende plaats zal krijgen in een speciaal hiertoe in de stijl van 1850 in te richten pand in het oude Delfshaven. Het zal dan helemaal „echt” moeten worden, in die zin, dat er ook bepaalde dingen, die vroeger — en veelal ook nu nog — in een apotheek verkrijgbaar waren, zullen kunnen worden verkocht. Dus op dezelfde basis als de reeds enige tijd geheel in oude stijl in het Zakkendragerhuisje in Delfshaven gevestigde

tinnegieterij, die zeer veel belangstelling trekt en die met haar produktie, nog grotendeels gegoten in oude vormen uit de 17e en 18e eeuw, lang niet de vraag kan bijhouden. En het ziet er thans naar uit, dat deze hartewens van de heer VAN HOOGSTRATEN over enkele jaren wel zal worden vervuld.

Het Historisch Museum zelf krijgt binnenkort eveneens een nieuw en tweede onderkomen in het pittoreske oude Delfshaven.

Speurend door het land

De heer VAN HOOGSTRATEN werkt in Rotterdam en woont in Dordrecht, maar hij is in beide plaatsen slechts moeilijk te treffen. Voor zijn werk bij „Stad en Landschap” is hij veel op reis en hierbij aansluitend trekt hij — ook ’s avonds — speurend naar voornamelijk farmaceutische vondsten door het land. Zijn streven is: „dingen, die overal verdwijnen, het leven te redden.” Hij noemt het schrikbarend, zoveel als er op het ogenblik — bijvoorbeeld aan oude flessen en historische „apothekersgereedschappen” — wordt weggegooid uit gebrek aan belangstelling of door het niet weten waar-het-te-laten.

Zijn farmaceutische verzameling bemachtigde hij voor een groot gedeelte in Rotterdam, Hoorn, de Zuid-Hollandse eilanden, Dordrecht, Den Haag en Zeeland (met name Walcheren). Hij is begonnen met het aan de hand van allerlei documentatiemateriaal opstellen van een lijst van alles, wat er ruim een eeuw geleden aan instrumentarium in een apotheek aanwezig moest zijn. „En dat ben ik toen domweg bij elkaar gaan harken”, zegt hij laconiek. Met een fantastisch resultaat, want de verzameling is intussen vrijwel compleet. Zij bevat onder andere ook een laat-18e-eeuwse simpliciakast, met honderden vakjes met allerlei soorten gommen, kruiden en stenen; een zogenaamde winkelslang (een golvende plank in de vorm van een slang, met in het hout gestoken schubben, die boven de „toonbank” hing en waaraan, met speciale aan de binnenkant aangebrachte pennen, touw, zakken e.d. werden opgehangen); een 17e/18e-eeuws rond glazen mengpotje; vele flessen en potten, voornamelijk uit de 19e eeuw; enz.

Uiteraard bevat deze apotheek uit het begin der 19e eeuw ook wel stukken, die ouder zijn. Dit was trouwens in de echte apotheken uit die tijd ook het geval, zodat hierdoor de authenticiteit van deze verzameling alleen maar dichter wordt benaderd.

C. Knijff

Un amateur collectionnait une pharmacie complète du 19e siècle.

Ceci concerne la collection de monsieur Van Hoogstraten, qui fut acquise par le musée d'Histoire, de Rotterdam.

VERSLAGEN VAN CONGRES IN ATHENE

Die Vorträge der Hauptversammlung der internationalen Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, in Athen; 1967. 200 Blz. met 30 afbeeldingen. Uitgave Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft GmbH., Stuttgart 1969. Prijs DM 25,—.

De verslagen van het congres in Athene brengen na twee jaar weer een grote verscheidenheid van onderwerpen in de 14 voordrachten en 6 samenvattingen. De geschiedenis van de farmacie bij de Byzantijnen en de Griekse voorschriftenboeken zijn onderwerpen, die bij de plaats van het congres behoren. Omgevende landen waren vertegenwoordigd met lezingen over de therapeutische waarde van plantaardige volksgeneesmiddelen in Roemenië en over de Cosmas en Damianus cultus in Slovenië. Van Franse zijde werd een bijdrage tot de iconografie van beide heiligen geleverd. Een oude receptenverzameling uit Kroatië werd uitvoerig besproken. In een bijdrage over de geschiedenis van de farmaceutische apparatuur van Joego-Slavische zijde wordt een irrigator afgebeeld, vervaardigd door Regout in Maastricht. Waar de boel al niet verdwalen kan!

D. A. WITTOP KONING

DUITSE APOTHEKERSKALENDER

Illustrierter Apotheker-Kalender 1970. Uitgave Dr. W.-H. HEIN. 36 Platen met verklarende tekst. Deutscher Apotheker-Verlag, Stuttgart. Prijs DM 8,50.

Ook voor het komende jaar is deze kalender weer present met 36 afbeeldingen uit alle delen van de geschiedenis der farmacie. Zij krijgt meer en meer een internationaal karakter, mede door de medewerking van buitenlandse deskundigen. Nederland is vertegenwoordigd met „de Scharlatan” van JAN VAN DE VELDE; een vroege Nederlandse vizel; een grès apothekerspot vervaardigd in Raeren; een set van drie Delftse apothekerspotten met gele inschriften uit de voormalige collectie Van der Wielen; en een groepje Nederlandse voor-metrieve maatglazen uit het Medisch Pharmaceutisch Museum te Amsterdam. — Een wandversiering, die ik ook dit jaar gaarne aanbeveel!

D. A. WITTOP KONING

„BEZETEN BEZIT” IN HET HISTORISCH MUSEUM TE ROTTERDAM

door E. GRENDEL

De titel „Bezeten bezit” voor een tentoonstelling zal bij velen de gedachte opwekken aan de oogst van een verwoede verzamelaar; hier betekent het echter dat de verzamelaarster, mevrouw W. G. ELIAS-VAES, haar als particulier bezeten kunstvoorwerpen voortaan aan de gemeenschap beschikbaar heeft gesteld.

Het is een verzameling voorwerpen van historisch belang of van een bepaalde kunstrichting, die zo'n 4000 jaar omspannt, waardoor als het ware een piccolo-museum is gevormd, waarin de vele kunstuitingen tot uitdrukking komen.

Zo kan men, naast een prachtige Egyptische sarcofaag of een enorme albasten kruik met als deksel de kop van de god Anubis, ook Griekse en Romeinse sieraden bewonderen; naast middeleeuwse wapens en gebruiksvoorwerpen ook „klokken uit de Barok-periode”.

Collectie vijzels

Voor de farmaceut is echter de collectie van een kleine honderd vijzels het belangrijkste. Praktisch alle Europese specimina zijn vertegenwoordigd: de slanke Gotische, de rijk versierde Hollandse renaissance-vijzels, de lage Spaanse en Franse, en de robuuste Duitse en Engelse.

Jammer is het, dat bij deze voorwerpen niet het land van herkomst en het tijdperk zijn vermeld, hetgeen voor de meeste bezoekers zo belangrijk kan zijn.

Uit het eigen bezit van het museum zijn ook voor de farmaceut belangrijke voorwerpen te bewonderen. Zo noemen wij de simplicia-kasten van het apothekers- en het chirurgijns-gilde, waarvan de kast van het chirurgijns-gilde verrijkt is met een

houten bovenlijst, versierd met uitgesneden farmaceutische motieven; de vijzels en de bronzen gewichten van de Rotterdamse geschutgieter CORNELIS OUDEROGGE, waardoor nogmaals onderstreept wordt dat het gieten van klokken en vijzels een onderdeel vormde van de geschutgieterijen. Tenslotte nog de na de verwoesting van de binnenstad van Rotterdam gevonden majolica's, de oudste zalfpotjes.

De beide afgedrukte foto's geven slechts een klein beeld van deze fraaie collectie, die in het Historisch Museum te Rotterdam, Korte Hoogstraat 31, dagelijks van 10 tot 17 uur ('s zondags van 11 tot 17 uur) te zien is.

Verlengd

De tentoonstelling sluit officieel op 31 juli a.s. Het is op dit ogenblik (6 juli) echter in ieder geval zeker, dat „Bezeten bezit” zal worden verlengd met tenminste twee weken, mogelijk zelfs met een maand.

FARMACEUTISCH-HISTORISCHE VEILING BIJ LEMPERTZ IN KEULEN

Zoals door een advertentie in dit blad aangekondigd, vond op 3 december bij Lempertz in Keulen een veiling plaats van uitsluitend farmaceutisch-historische zaken.

De prijzen lagen enorm hoog zoals uit een aantal voorbeelden uit de Nederlandse sector moge blijken. Een belangrijk Nederlands vijzeltje uit het begin van de 17de eeuw, met het randschrift „Jan van Trir Weduwe Jan van der Borch” en slechts 15,5 cm hoog, bracht DM 2.000,— op. De overige Nederlandse vijzeltjes brachten het tot bedragen tussen de DM 520,— en DM 1.400,—. Een porseleinen tandpastadoosje met het opschrift „Tandpasta De Simpang'sche Apotheek Soerabaja opgericht 1851” bracht DM 140,— op. Een zestal niet-antieke Nederlandse tinnen maten DM 700,—, een Arnhemse korenschaal DM 300,—, twee Amsterdamse krukgewichten van 1 en 2 pond elk DM 110,—. Tenslotte bracht een goudschaaltje van ADMIRAAL DM 800,— op.

Het meeste werd in opdracht gekocht en er werd slechts weinig uit de zaal geboden.

Onder de vijzels, maar vooral onder de Spaanse apothekerspotten, waren zeer vele vervalsingen, die nog voor hoge prijzen weggingen!

D. A. WITTÖP KONING

ANDRÉ GUISLAIN

Docteur en pharmacie

Les tarifs de médicaments en Belgique sous l'ancien régime (*)

Très tôt, le commerce en gros des drogues et des épices est réglementé, particulièrement là où le trafic de telles marchandises s'est développé à la suite de circonstances favorables.

Ainsi, florissant dès le début du XIVe siècle, le métier des épiciers droguistes de Bruges disposait d'une halle et, dans une charte octroyée en 1316, des détails nous sont parvenus sur la vente et l'achat de diverses drogues en usage à cette époque : clous de girofle, noix muscade, poivre, gingembre, cannelle, sucre, bois de réglisse, amandes, riz, cumin, anis, encens, baies de laurier, arnica, cire, alun, mercure, soufre, orpiment, laque, safran, cubèbe, macis, galanga, zédoaire, graines de paradis, cardamome, poivre long... (1)

On retrouve ces mêmes produits cités dans un règlement communal de Malines daté de 1322. Il s'agit de marchandises vendues au poids dans la halle sur lesquelles est perçu un droit d'accise de 25 florins pour chaque valeur de 100 livres. Mais, il est stipulé que les préparations faites par les apothicaires ne tombent pas sous l'application de cette taxe. (2)

Il en est de même à Anvers où la corporation des merciers, à laquelle appartiennent les apothicaires, contrôle la vente en gros des drogues et épices, dès 1447. (3)

Il s'agit donc ici de taxes communales appliquées sur la vente au poids de marchandises dont certaines sont débitées par les apothicaires à une époque où la profession présente essentiellement un caractère commercial accusé.

(*) Communication présentée le 2 septembre 1970 au congrès de la F. I. P., tenu à Genève (session d'Histoire de la Pharmacie).

Il faudra attendre la seconde moitié du XVIIe siècle pour voir, avec l'installation des collèges médicaux, groupant dans une même organisation et sous une même législation les différentes branches de l'art de guérir, la publication des premières pharmacopées accompagnées des premiers tarifs imposés.

A Bruxelles, les deux premières éditions de la *Pharmacopœia Bruxellensis*, datées respectivement de 1641 et de 1671, comportent un dernier chapitre sur les prix appliqués, une mise à jour de ce texte paraissant en 1658.

Cette *Taxa seu pretium medicamentorum simplicium et compositorum* n'est pas reprise dans l'édition de 1702. Aussi, le Magistrat ordonne-t-il la publication d'un nouveau tarif, pour répondre aux statuts du Collège de médecine de 1650, prévoyant que l'estimation des médicaments pourrait être revue et modifiée tous les ans, en cas de nécessité (art. 74). Ce nouveau tarif ne sera édité qu'en 1734. Il se compose de 44 pages et reprend les prix de 880 produits simples et composés.

Les apothicaires bruxellois devaient se conformer aux prix imposés au tarif en vigueur et ne pas vendre leurs médicaments à un prix plus élevé. Dans le cas où quelqu'un exigerait quelque mélange particulier ou encore une distillation coûteuse nécessitant beaucoup de travail et d'habileté, les prix devront être établis en toute bonne foi justes et raisonnables (statuts de 1641, art. 11). (4)

Il était cependant permis dans certaines circonstances de vendre en dessous du prix fixé, par charité chrétienne.

A Louvain, les apothicaires, considérés comme suppôts de l'université, avaient toujours bénéficié d'un régime privilégié, échappant aux règlements de police de la ville.

Ils ne " sont astreints de suivre aucune pharmacopée ou dispensaire pour la préparation des médicaments ni aucune taxe pour en régler les prix ". Ils suivaient néanmoins d'ordinaire le dispensaire de Bruxelles, de même que la taxe. (5)

A Namur également, les apothicaires s'en rapportaient à la pharmacopée et à la taxe de Bruxelles. Les règlements de 1739 entrevoient la possibilité de publication d'une pharmacopée locale à établir par le médecin pensionnaire de la ville. Dans l'un des projets élaborés en 1742, il est question également d'un tarif des drogues. (6)

ORDONNANTIE
DER HEEREN
WETHOUDEREN
OP HET TAXAET
DER DROGEN
E N D E
MEDICAMENTEN
Raeckende de Pharmacie van de
APOTEKARISSEN
DER STADT BRUSSEL.

TOT BRUSSEL,
By de Weduwe ANTONIUS CLAUDINOT.

Te Koop : by J. VAN DOREN, Bock-
verkooper in de Berg-firact.

Bruxelles (1734)

A Anvers, la *Pharmacia Galeno-Chymica Antverpiensis* de 1661 comporte un chapitre sur les prix, intitulé : “ Valor sive Pretium Medicamentorum ”.

A Gand, une taxe est inscrite dans la deuxième édition de l'*Antidotarium Gandavense*, publié en 1663.

En 1690, les prix estimés trop élevés, à une époque où l'argent et les marchandises deviennent rares, sont revus à la demande introduite près du Collegium medicum par les échevins de la ville de Gand.

Dans la deuxième et dernière édition de la *Pharmacopœa Gandavensis*, parue en 1787, après la taxe des médicaments, se trouve une “ Taxa Laborum ”. Il s'agit des prix fixés pour les préparations pharmaceutiques en sus des produits qui entrent dans leur composition. (7)

Innovation remarquable à l'époque, ces honoraires s'établissaient comme suit :

	gul.	s.	d.
Pro Decocto libras quatuor non æquante	4		
Pro Decocto librarum quatuor & ultra	8		
Pro Emulsionibus quibuslibet unciis sex	1		
Pro Formatione Emplastri cujuslibet magnitudinis volæ manus cum aluta	2		
Pro Infusione Calida sex horas non protracta : pro qua- libet hora		6	
Pro Formatione quarumlibet duodecim Pilularum		6	
Pro Divisione quorumlibet sex Pulverum		6	
Pro Formando singulo Suppositorio	2		
Pro Formatione quarumlibet sex Tabellarum	1		
Pro Formatione Emplastri cujuslibet magnitudinem volæ manus exsuperantis	6		

Les règlements de la Corporation des chirurgiens et apothicaires dite des saints Cosmes et Damien d'Audenarde stipulent que “ pour leurs préparations et compositions, les apothicaires doivent s'en tenir à l'*Antidotaire de Gand* ” (art. 23).

En outre, sur chaque compte de médicaments délivrés, ils doivent spécifier poids, mesure, quantité et nombre d'ingrédients pour que leurs confrères puissent voir clairement au besoin si le

tarif annexé à l'*Antidotaire* est respecté, sous peine d'une amende de 8 livres par compte, lequel est déclaré sans valeur (art. 27).

Les prix peuvent toujours être revus sur avis des syndic, doyen et officiers (art. 28).

Ces dispositions datent de 1696.

En 1697, avec la parution de la *Pharmacopœia Brugensis*, un "taux" est établi par le Magistrat de Bruges. Les apothicaires brugeois sont tenus de respecter ces prix dans l'établissement de leurs comptes.

Dans les règlements de 1760, il est dit que les taux des médicaments seront déterminés avec l'approbation du Magistrat; en cas de distillation coûteuse ou de préparation demandant beaucoup de peine et de soin, les prix appliqués devront être raisonnables et justes (art. 27). (9)

Dans le règlement du Collège de médecine installé par le prince-évêque de Liège, Joseph Clément de Bavière, le 31 mars 1699, quatre médecins sont chargés de rédiger une taxe des drogues "le plus juste que se pourra... attendu que les prix des drogues sont souvent excessifs au détriment de nos pauvres sujets...".

Mais, comme il importe de sauvegarder les droits des apothicaires, les quatre médecins désignés se feront assister, pour la rédaction du tarif, par deux pharmaciens établis. Cette taxe ne paraîtra qu'en 1741 dans la *Pharmacopœa Leodiensis*, obligatoire dans toute la principauté de Liège. (10)

A Mons, le premier règlement concernant le débit des médicaments par les apothicaires date du 18 mars 1727. Les apothicaires montois devaient se conformer à la Pharmacopée de Bruxelles et pour les médicaments non repris dans cette pharmacopée à la taxe insérée à la suite du règlement.

Il était défendu de vendre à des prix plus élevés ou plus bas que ceux indiqués dans cette taxe. Une diminution étant cependant permise en faveur des pauvres.

Mais le taux des médicaments ayant été reconnu excessif par les médecins, les apothicaires étant en outre accusés de ne pas respecter les prix, le Magistrat charge la corporation d'établir une nouvelle taxe qui n'est pas acceptée par les médecins appelés à donner leur avis. Ces derniers proposent d'élaborer et de publier, sans aucune dépense pour la ville, une pharmacopée montoise suivie de leur propre taxe.

C'est ainsi que fut imprimé le *Codex Medicamentarius* de 1755, objet de multiples discussions entre apothicaires et médecins, reflet de l'antipathie qui régnait entre eux à cette époque.

Il est vrai que les apothicaires ne s'entendaient pas toujours entre eux sur les prix pratiqués. Au cours d'une assemblée tenue chez le connétable, le 15 janvier 1763, il fut convenu que l'on devrait se conformer désormais au taux accepté sous peine d'une amende de quatre escalins. Cependant, les ordonnances marquées *pro honesto* pouvaient se payer un tiers en moins de la valeur de la taxe, et celles marquées *pro paupere* au gré des apothicaires! (11)

Si la ville de Tournai n'eut pas de pharmacopée propre — les apothicaires observaient obligatoirement depuis 1715 les prescriptions de la pharmacopée de Lille — elle eut son tarif particulier.

En 1778, les apothicaires, estimant leurs prix insuffisants, transmettent aux consaux de la ville un projet de tarif destiné à être examiné par les médecins.

Ceux-ci s'acquittent de cette tâche avec zèle. Ils ont pour directives de diviser l'ouvrage en cinq colonnes, d'indiquer dans la première le nom des médicaments, s'ils sont usuels ou altérables, s'ils sont composés, le nom de la pharmacopée selon laquelle ils doivent être préparés; dans la deuxième colonne, les prix selon les taxes des villes voisines; dans la troisième, le prix de gros du médicament, c'est-à-dire le prix coûtant réel, en considérant la qualité supérieure; dans la quatrième, le prix du débit et le taux de la taxe à régler pour la ville; dans la cinquième, enfin, la quantité minima déterminée et le prix fixé pour qu'un médicament soit vendu en gros.

Il s'agissait donc d'un travail sérieux et de longue haleine. Les médecins consultèrent la pharmacopée de Lille de 1772 et son tarif, ainsi que les taxes de Bruxelles, de Gand, de Mons, de Paris et de Saint-Omer. Ils tinrent compte des variations de prix dues à la guerre que se faisaient les puissances maritimes de l'Europe, ainsi le sucre, base des conserves et des sirops, est estimé 10 sols alors qu'il coûtait auparavant 6 $\frac{1}{2}$ à 7 sols. Il a été tenu compte de ce que les apothicaires ne pouvant exercer d'autre profession, il devait leur être accordé un lucre suffisant; il a été tenu compte également des frais supportés tant pour la préparation que pour la composition et la conservation des médicaments, tels les besoins

TAXATIO MEDICAMENTORUM,

*Tam Simplicium selectiorum & debite mundato-
rum, quàm Compositorum Galeno-Chymico-
rum, Lege Artis Præparatorum juxta Codicem specialiter Insulensem anno 1772 editum, aliasque Orthodoxas Pharmacopæas, quorum pleraque in Pharmacopoliis hujus Urbis Tornacensis reperiri debent; à tribus Collegii Medici delegatis fideliter conscripta cum honesto pretio, Pecuniâ Brabantinâ communi indicato; Ponderibus & Mensuris probè delineata; nec non in ordinem alphabeticum concinnè digesta; varias in Classes, notis intercalaribus adjunctis, divisa: postea ab omnibus dicti Collegii Membris, ordine solito Congregatis, confirmata. Postremo consentanea Pharmacopæorum optatis hîc exploratis.*

TORNACI,

Ex Officinâ ADRIANI SERRÉ, Typographi, in Foro
Magno. 1786.

en charbon, en ustensiles, vases, pots, chevrettes et bouteilles, et aussi, des drogues sujettes à s'altérer et celles qui s'évaporent facilement.

Les discussions furent longues puisque l'accord des apothicaires ne fut obtenu que le 22 juillet 1784 et que la résolution d'agréer la *Taxatio medicamentorum* ne fut actée par les consaux que le 10 janvier 1786, avec ordre de la faire imprimer à 100 exemplaires — nombre porté à 125 par la suite — au prix de 2 florins par exemplaire. (12)

C'est à la suite des discussions suscitées par le Codex montois qu'il apparut nécessaire aux autorités responsables d'établir non seulement un codex unique mais aussi un règlement général sur l'exercice des différentes branches de l'art de guérir applicable dans toutes les provinces belgiques.

Et, dans le projet présenté en 1785, au chapitre se rapportant aux apothicaires, on trouve les articles suivants concernant la tarification des médicaments :

27. Dans le débit des drogues ou médicaments tant simples que chymiques et composés, tous les apothicaires devront se conformer à la taxe qui en sera dressée sous l'agrément du gouvernement sans la pouvoir excéder sous quelque prétexte que ce soit, sous peine de... pour chaque article d'excès.

28. Et afin que l'article précédent soit dûment observé et pleinement exécuté, il convient d'ordonner que dans les états que les apothicaires dresseront des médicaments qu'ils auront livrés, ils exprimeront et spécifieront exactement chaque ingrédient, comme aussi l'exacte quantité en la juste dose dans laquelle il a été prescrit ou ordonné : sous peine de... pour chaque article où ils auront manqué.

29. En cas qu'il s'élèverait quelque difficulté au sujet du paiement ou satisfaction, l'état ou spécification sera remise aux médecins visiteurs et doyens des apothicaires de l'endroit duquel ressortit l'apothicaire qui aura livré des drogues, et sera par eux après collation faite avec les recettes ou ordonnances originales des médecins, pour constater si l'apothicaire a satisfait à l'article précédent, taxé le dit état de l'apothicaire conformément à la taxe réglée sous l'agrément du gouvernement et si l'apothicaire avoit excédé cette taxe, outre l'amende statuée par l'article 27, il sera tenu de payer les frais de la taxation faite; au contraire si l'apothicaire n'a pas excédé la taxe, les frais de cette retaxation seront entièrement à charge du débiteur, qui sera toujours tenu de satisfaire à l'apothicaire, en conformité de la retaxation.

Vu les événements politiques précipités en cette fin de siècle, cette législation ne fut jamais appliquée. Elle mettait cependant le point final aux nombreuses controverses survenues au cours de l'ancien régime, à propos de tout et de rien, entre médecins, apothicaires et pouvoirs communaux. (13)

BIBLIOGRAPHIE

- (1) P. VANDE VYVERE, « Van Kruidenier tot Apotheker », *Pharmaceutisch Tijdschrift voor België*, 25, n° 7-8, 1948.
- (2) R. VAN DEN HEUVEL, *Mechelen en de Farmacie*, Malines, 1962.
- (3) D.-A. WITTOP KONING, « De rol van Antwerpen in de geschiedenis van de pharmacie », *Bulletin du Cercle Benelux d'histoire de la pharmacie*, n° 12, 1955; « De oudste pharmaceutische ordonnantiën van Antwerpen », *ibid.*, n° 15, 1957.
- (4) A. GUISLAIN, *Les Apothicaires bruxellois*, Bruxelles, 1963.
- (5) Archives générales du royaume, Fonds autrichien, Conseil privé, liasse n° 1226.
- (6) P. MASOIN, *Les professions médicales dans le pays de Namur sous l'Ancien Régime*, Anvers, 1924.
- (7) W.-F. DAEMS et L.-J. VANDE WIELE, *Noord- en Zuidnederlandse Stedelijke Pharmacopeeën*, Mortsel, Joppe, 1955.
- (8) L. CRETEUR et Th. DEVACHT, *Histoire et origine de la Corporation des chirurgiens et apothicaires d'Audenarde dite des saints Cosmes et Damien*, Bruxelles, 1882.
- (9) L.-J. VANDE WIELE, « Vergelijkende studie over de Collegia Medica in België », *Bulletin du Cercle Benelux d'histoire de la pharmacie*, n° 14, 1956.
- (10) M. DURIEUX, « La Pharmacie liégeoise au XVIIIe siècle », *Annales pharmaceutiques belges*, n° 12, 1956.
- (11) C. HODEVAERE, *La Corporation des Pharmaciens de la ville de Mons*, Mons, 1896.
- (12) O. VAN SCHOOR, « La Taxatio Medicamentorum », *Journal de Pharmacie de Belgique*, 16, n° 7-8, 1934.
- (13) A. GUISLAIN, *A propos d'un projet de règlement général de l'exercice de la pharmacie dans les Pays-Bas autrichiens*, Bruxelles, 1966.

RESUME

Les tarifs de médicaments en Belgique sous l'ancien régime

Les centres de commerce des épices, de certaines drogues et autres produits exotiques connaissent, dès la fin du XIIIe siècle, des réglementations sur les prix de ces marchandises qui sont vendues au poids dans les halles par les épiciers droguistes. Il en est ainsi à Bruges, Anvers et Malines où les préparations exécutées par les apothicaires ne sont pas soumises aux taxes communales.

Les premiers tarifs imposés pour les médicaments apparaissent avec les premières pharmacopées officielles : Bruxelles (1641); Anvers (1661); Gand (1663); Liège (1741); Mons (1755). La Taxe de Bruxelles est suivie de préférence par les villes qui n'en possèdent pas.

Les apothicaires sont tenus de respecter les prix maxima imposés. Ils peuvent toutefois vendre moins cher aux pauvres par charité. En cas de distillation coûteuse, de préparation spéciale nécessitant un soin particulier, les prix établis doivent être justes et raisonnables.

Les tarifs peuvent être revus périodiquement en cas de nécessité.

On trouve dans la dernière édition de la *Pharmacopœa Gandavensis* (1787) une « Taxa Laborum », premier tarif officiel des honoraires pharmaceutiques.

SUMMARY

The rates of drugs sold in Belgium before the French Revolution

As early as the end of the XIIIth century, the centres for the sale of spices of certain drugs and other exotic produce have to face regulation on the prices of these goods which are sold by the weight in Public markets by the grocers and druggists.

It is the case in Bruges, Antwerp and Malines where the preparations done by the apothecaries are not liable to local rates.

The first tariffs laid down for drugs appear with the first official Pharmacopœiæ : Brussels (1641); Antwerp (1661); Ghent (1663); Liège (1741); Mons (1755). The Brussels Rate is preferably enforced by towns which do not possess any.

Apothecaries are bound to keep the maxima prices as laid down. Yet, they can sell cheaper to the poor for charity. In case of expensive distillation of special preparation implying particular attendance, the settled prices must be fair and reasonable.

The rates may be periodically overhauled if need be.

In the last edition of the *Pharmacopœa Gandavensis* (1787) a « Taxa Laborum », the first official Tariff for pharmaceutical fees is to be found.

A PROPOS D'UN ANNIVERSAIRE

Johan Rudolf Glauber, né à Karlstadt en 1604, s'éteignit le 10 mars 1670 à Amsterdam, après avoir vécu de nombreuses années à Francfort et à Cologne et pratiqué avec passion toute sa vie l'art de l'iatrochimie, c'est-à-dire de la chimie appliquée à la médecine.

Il découvre de nombreuses techniques de fabrication de produits chimiques, comme l'acide nitrique en traitant le salpêtre par l'acide sulfurique; l'acide chlorhydrique en traitant le chlorure de sodium par l'acide sulfurique.

Faisant réagir le sublimé mercurique sur du sulfure d'antimoine, il prépare le *butyrum antimonii* et comme produit secondaire le cinabre.

En chauffant au rouge sombre du salpêtre avec du charbon, il obtient du carbonate de potassium qu'il appelle salpêtre fixe; en chauffant à la fusion du salpêtre avec du peroxyde de manganèse, il prépare le *chamaeleon minerale* qui se dissout dans l'eau avec une coloration bleue, puis rouge et finalement verte.

Ainsi, Glauber apparaît comme un de ces hommes qui, au début du XVIIe siècle, comprirent la nécessité d'une méthode dans la recherche, qui à partir de l'alchimie préparèrent l'avènement de la chimie moderne tout en apportant de nouveaux matériaux à l'art médico-pharmaceutique.

Glauber, c'est le chimiste des solutions salines et dans son ouvrage intitulé *De natura salium* il développe ses théories à ce sujet. Il donne la préparation du chlorure de potassium, du chlorure de zinc, du sulfate ammonique et — le plus connu — du sulfate de sodium hydraté — $10 \text{ H}_2\text{O}$ — appelé sel de Glauber, sel admirable ou cathartique de Glauber (1658).

Nous en trouvons la préparation dans le Codex de Mons (1755) :

Sal Mirabile Glauberi.

Salis marini in aqua soluti & repurgati, ac demum siccati . . . . . Unc XX
Olei Vitrioli . . . . . Unc. XV

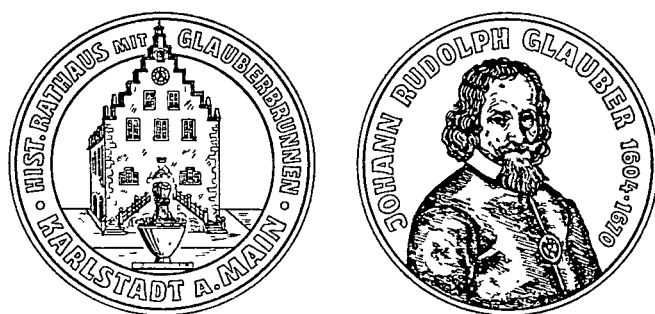
Misce in vase idoneo & calcina igne aperto, donec nulli fumi percipiuntur. Affunde aquam ferventem & filtra : solutio vaporet ad pelliculam. Tum quiete in crystallos concreseat.

Dans un autre domaine, soumettant des radicules d'orge fermenté à l'extraction aqueuse, Glauber obtient un extrait de malt qu'il préconise comme reconstituant.

Auteur également d'une *Pharmacopoeia spagyrica*, publiée à Amsterdam en 1664, Glauber, par l'ampleur et la variété de ses travaux, par son goût de la recherche méthodique, apporte une des premières pierres à l'édification de l'industrie pharmaceutique en gestation.

Une médaille commémorative vient d'être frappée à son image à l'occasion du trois centième anniversaire de sa mort.

A. G.

BERICHT. — De eerstkomende najaarsvergadering van de Kring gaat door in ORVAL en omgeving (Belgisch Luxemburg), en wel op het week-end van 2 en 3 oktober e.k.

Nadere inlichtingen en volledig programma volgen binnenkort.

AVIS. — La prochaine réunion du Cercle aura lieu à ORVAL et environs (prov. de Luxembourg belge), au week-end du 2 et 3 octobre prochain.
Les renseignements et le programme complet suivront sous peu.

**KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX
CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE**

Opgericht 18 april 1950 — Fondé le 18 avril 1950

Bestuur-Bureau

Voorzitter-Président: E. L. Ahlrichs, Prof. Ritzema Boslaan 13, Utrecht.
O/Voorzitter-Vice-Président: M. Brasseur, Rue de la Station, Fleurus.
Sekretaris-Secrétaire: B. Mattelaer, Voorstraat 40, Kortrijk.
Penningmeester-Trésorier: E. G. Segers, 16 A. Maxlaan, Brussel.
Administrateur-Administrateur: Dr. A. Guislain, 110 rue royale, Marchienne.

Ereleden-Membres d'Honneur:

Dr. P. H. Brans, Rotterdam (1962), Prof. Dr. G. E. Dann, Dransfeld (1955), Phn. I. Etienne, Verviers (1970), Prof. Dr. G. Folch Jou, Madrid (1971), Mr. P. Julien, Paris (1970), Dr. L. J. Vandewielle, Destelbergen (1960), Apr. P. van de Vyvere, Brugge (1971), Prof. Dr. A. E. Vitolo, Pisa (1955).

Weldoenerleden-Membres Bienfaiteurs:

A.P.B., Archimedesstraat, Brussel-Bruxelles, K.N.M.P., Alexanderstraat, 's Gravenhage, Koninklijke Apothekersvereniging van Antwerpen, Apothekersvereniging van Aalst, Apothekersvereniging van Kortrijk, Apothekersvereniging van Leuven, Apothekersvereniging van Limburg, Ophaco, Bruxelles-Brussel, Ets. Baudrihay, Verviers, Boots pure drug Cie, p/a Wellcome Nederland, Amsterdam, S. A. Sanders, Bruxelles-Brussel, S. A. Sandoz, Bruxelles-Brussel.

Ondersteunende leden-Membres Donateurs:

Departement Amsterdam van de KNMP, Departement Friesland van de KNMP, Departement Gelderland van de KNMP, Departement Gouda van de KNMP, Departement 's Gravenhage van de KNMP, Departement Limburg van de KNMP, Departement Noord-Brabant van de KNMP, Departement Noord-Holland van de KNMP, Departement Rotterdam van de KNMP, Departement Utrecht van de KNMP, Departement Zeeland van de KNMP, Koninklijk Oostvlaams Apothekersgild, Union nationale des Pharmaciens Luxembourgeois, Pétange, Cercle Gilkinet, Liège, N.V. Amsterdamse Chininefabriek, Amsterdam, S. A. Biergon, Liège-Luik, N.V. Kon. Pharm. Fabr. v/h Brocades Stheeman en Pharmacia, Amsterdam, Ets. Coles, Diegem, Phn. Dawant, Bruxelles-Brussel, Etsn. Hahmes, Maastricht, Laboratoires Cusi, Bruxelles-Brussel, Mijnhardt-Moncoeur, Mortsel-Antwerpen, N.V. Onderlinge Pharmaceutische Groothandel, Utrecht, Pharmacies Populaires, Verviers, Syndicat Pharmaceutique, Verviers, N.V. Dr. Wilmar Schwabe, Zaandam.

Lidmaatschap-Cotisations:

Weldoenerleden-Membres bienfaiteurs: min. 500 fr. of f 33,—.
Ondersteunende leden-Membres donateurs: min. 300 fr. of f 20,—.
Gewone leden-Membres effectifs: 150 fr. of f 10,—.
Pour la Belgique: CCP. 198.823 Cercle Benelux, Boul. A. Max 16, Bruxelles.
Voor België: PCR. 198.823, Cercle Benelux, A. Maxlaan 16, Brussel.
Voor Nederland: Giro 1457.38 Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux, A. Maxlaan 16, Brussel.